

Barbara Ivančič Kutinⁱ, Monika Kropej Telbanⁱⁱ

Metodološki premiki v raziskovanju pripovedne folklore: prispevek Milka Matičetovega

V prispevku je predstavljen razvoj metodološkega premika z zgolj teksta k upoštevanju teksture in konteksta folklornega dogodka, kar je v 70. letih 20. stoletja postalo temelj sodobnih folklorističnih raziskav; k mednarodnemu teoretičnemu razvoju sta pripomogla tudi slovenska raziskovalca Matija Murko in Milko Matičetov. Slednji je z refleksijo performativnih, socialnih in komunikacijskih vidikov predvsem pa intenzivnim terenskim delom pri najboljših slovenskih pravljicarjih v desetletjih po 2. svetovni vojni dokumentiral in s tem ohranil obsežen fond slovenskega folklornega pripovedništva. Obravnave in objave repertoarjev posameznih pripovedovalcev pa so zaostajale; postopno znanstvenokritično objavljanje gradiva se je začelo šele 2010 z zbirko *Slovenski pravljicarji*, ki jo izdaja Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Ključne besede: performanca, kontekst, pripovedovalci, terensko gradivo, Milko Matičetov

Methodological Shifts in the Study of Narrative Folklore: The Contribution of Milko Matičetov

The article presents the development of a methodological shift from focusing solely on text to taking into account the texture and context of folklore events, which became the basis of contemporary folklore research in the 1970s. The Slovenian researchers Matija Murko and Milko Matičetov also contributed to international theoretical developments. The latter documented and thus preserved an extensive collection of Slovenian folklore storytelling by reflecting on its performative, social, and communicative aspects, and above all through intensive fieldwork with the best Slovenian storytellers in the decades after World War II. However, the analysis

ⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; barbara.ivancic@zrc-sazu.si; <https://orcid.org/0000-0001-7581-6328>

ⁱⁱ ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; monika.kropej@zrc-sazu.si; <https://orcid.org/0000-0001-6459-3683>

and publication of the repertoires of individual storytellers lagged behind; the gradual scientific and critical publication of the material only began in 2010 with the collection *Slovenski pravljničarji* (Slovenian Storytellers), published by the Institute of Slovenian Ethnology at the ZRC SAZU.

Keywords: performance, context, storytellers, field material, Milko Matičetov

1 Uvod

Leta 1975 je bil v *Jeziku in slovstvu* 20(7) objavljen članek Socialno-psihološka ozadja nekaterih fenomenov tradicionalne pravljice Janeza Rotarja (Rotar 1975: 181–190). Avtor se je posvetil socialno-psihološki analizi funkcij in karakterja (predvsem) negativnih vidikov likov v trikotniku mati – sin – snaha, ki je dokaj pogosta sestavina folklornih pravljič. Razprava je bila torej usmerjena v vsebinsko analizo teksta. Prav tekst – njegova vsebina, forma in stilistika – je bil dolgo edina podlaga za obravnavo tako folkloristov in drugih filologov kot tudi etnologov, sociologov, psihologov in drugih strok, ki jih je zanimala folklorna pravljica.

Za folklorna besedila je ključen neposredni, ustni prenos v živo – od pripovedovalca k naslovniku. Posledično pri vsaki izvedbi nastane nova varianta. Prav to slovstveno folkloro bistveno razlikuje od književnosti, katere osnova je pisno ustvarjanje besedil, ki do naslovnika (če sploh) pridejo z zamikom in v nespremenljivi obliki (Stanonik 2001: 166–167). Preden je razvoj tehnike omogočil trajno dokumentiranje na (zvočni/video) posnetek, so bili zapisi na terenu pridobljenih folklornih besedil le približki tega, kar so informatorji pripovedovali v živo; besedila so bila znatno popravljena/literarizirana, s čimer so jih zapisovalci prilagodili pisnemu kodu. Dоследen in dobeseden prenos posnetka iz ust pripovedovalca na papir je že desetletja osnovno merilo za avtentičnost folklornega besedila; samo tak zapis nudi ustrezno podlago za nadaljnje (folkloristično) raziskovanje.

Tukajšnja razprava poskuša najprej predstaviti razvoj premikanja fokusa z zgolj *teksta* še na *teksturo* in *kontekst*: vključevanje vseh teh treh ravni folklornega dogodka je od 70. let 20. stoletja temelj sodobnih

folklorističnih raziskav. Toda že več desetletij prej so se med raziskovalci pojavljale ideje, da na besedilo, ki je rezultat pripovedovanja (ali petja), vpliva več dejavnikov. K mednarodnemu teoretičnemu napredku stroke je prispevala tudi slovenska folkloristika z raziskavami Matije Murka, ki je že v drugem in tretjem desetletju 20. stoletja med prvimi opozarjal na nujnost upoštevanja zunajtekstovnih vplivov na izvedbo folklornih besedil (Murko 1929). V koraku z razvojem folklorističnih teorij v mednarodnem prostoru je bil tudi Milko Matičetov; že kot študent klasične in moderne filologije v Padovi nato pa z angažiranim delovanjem v folklorističnih krogih po 2. svetovni vojni je bil v neposrednem stiku z aktualnimi evropskimi in ameriškimi metodološkimi tokovi in jih tudi soustvarjal. Matičetov je z marljivim terenskim delom in refleksijami ne le o vsebini, pač pa tudi o nosilcih (pripovedovalcih), procesu pripovedovanja (izvedbi oz. performanci) ter okoliščinah (kontekstu) skrbel za uresničevanje sodobnih folklorističnih pristopov. Pričujoči prispevek poskuša izpostaviti njegov doprinos k ohranjanju slovenskega besednega izročila, prav tako pa tudi težave, zaradi katerih večina njegovega terenskega gradiva še vedno čaka na obravnavo in objavo.

2 Premik fokusa s teksta na kontekst in izvedbo folklornega pripovedništva

Od 70. let 20. stoletja je temeljno vodilo za raziskovanje slovstvene folklo-re upoštevanje vseh njenih temeljnih značilnosti: ustnost, variantnost, variabilnost, sinkretičnost, tj. opazovanje teksta, konteksta in teksture, torej vseh treh ravnin folklornega (Dundes 1965, Dundes 1980). A že v prvi polovici 20. stoletja so tako filologi, folkloristi kot tudi etnologi in antropologi ugotavljali, da na tekst vpliva kontekst pripovedovanja ali petja in začeli pozornejše opazovati in dokumentirati dogajanje oz. folklorni dogodek na terenu, kjer so raziskovali. Matija Murko, ki je med letoma 1909 in 1932 raziskoval južnoslovenske epske ljudske pevce, je opazil, da tehnika oz. izvedba petja opazno variira glede na razpoloženje in okoliščine (Murko 1929). Murkove raziskave epskih pesmi na Balkanu sta nadaljevala Milman Perry in njegov asistent Albert B. Lord. V antropologiji je poljski raziskovalec Bronisław Malinowski opozarjal na velik pomen konteksta situacije za razumevanje performančnega dogodka in tudi teksta samega (Malinowski 1923). Menil je, da so izolirane besede le lingvistični fragmenti in

da tudi stavki ne morejo biti razumljeni v polnem sporočilnostnem pomenu brez konteksta. Le pripovedi v polni povezavi s kontekstom situacije lahko izražajo celosten pomen pripovedovanega (Malinowski 1935: 11; po Korom 2024). S svojo teorijo je močno vplival na razvoj performančnih študij tako v Evropi kot v Ameriki.

Folkloristi so težišče raziskav prenesli na spontano pripovedovanje pravljic in povedk v vsakdanjem življenju. Pri tem je predmet analize postal širok spekter vidikov, kot so glas, kretnje, mimika, prostorske razmere, občinstvo in njihova percepcija. Na pravljicarje kot izvajalce/interpretatorje besedila so že v prvi polovici 20. stoletja opozarjali predstavniki ruske folkloristične šole, predvsem Nikolaj Jevgenjevič Ončukov, Mark Konstantinovič Azadovski ter brata Boris Matvejevič Sokolov in Jurij Matvejevič Sokolov. Matvejevič Sokolov je ugotavljal, da analiza pripovednega dogodka v kontekstu z okoljem kaže na njegov izredni družbeni pomen in funkcijo (Sokolov 1938: 440). Ta smer je z opisovanjem kreativnosti pravljicarjev in njihove umetniške fantazije v ospredje postavljala osebnost pripovedovalcev. V desetletjih po 2. svetovni vojni se je tudi v Rusiji etnolingvistično raziskovanje teksta razširilo na pripovedovalce in njihovo pripoved ter performanco.

Razvoj tehnologije (magnetofoni in filmske kamere) je omogočil pripovedni dogodek v celoti registrirati: zvočni posnetek je ohranjal način izvedbe z glasom, videoposnetek pa tudi gibanje telesa, kretnje, obrazno mimiko pa tudi del konteksta. Mnogi ameriški folkloristi so tako v 60. in 70. letih 20. stoletja glavni poudarek svojih raziskav preusmerili na kontekst in izvedbo; etnografskim okoliščinam so pripisali osrednji pomen in t. i. behavioristični pristop oprli na sociolingvistična izhodišča. Raziskovalci so ugotavljali, da vsak folklorni (tudi pripovedni) dogodek v naravnem okolju sestavljajo tri prepletajoče se ravni ali kategorije: 1) *tekst* (besedilo), 2) *tekstura* (jezikovne značilnosti, npr. fonemi, morfemi, naglasi, onomatopeja) in 3) *kontekst* (družbena situacija, v kateri se uresniči besedilo) (Dundes 1965).

Na opisanih temeljih se je izoblikovala *performančna teorija*, ki je dokončno premaknila fokus raziskav s teksta na kontekst (Paredes in Bauman 1972), poudarjen je bil vpliv komunikacijskega, socialnega in kulturnega konteksta na pripovedno izvedbo in recepcijo (Ivančič Kutin

2011: 16). Dan Ben-Amos je pripovedovanje definiral kot *komunikacijski proces* v majhnih skupinah ljudi, ki se med seboj poznajo (Ben-Amos 1971), tekstura je zanj posamična izvedba; podobno je Stanonikova opredelila teksturo kot način, kako je pripoved izvedena (Stanonik 2001: 259). Barbara Ivančič Kutin je v okviru konteksta na podlagi funkcije poseganja v folklorno srečanje definirala različne vloge udeležencev (naslovnikov), ki krojijo potek pripovedovanja; prav tako je podrobno razdelala teksturo in njene funkcije. Najboljšo transkripcijo in interpretacijo vseh ravnin omogoča osebna navzočnost raziskovalca na terenu (Ivančič Kutin 2011).¹

2.1 Problem zapisa folklornih besedil in zunajbesedilnih elementov

Od začetkov znanstvenega zanimanja za slovstveno folkloro je bilo v folkloristiki pomembno vprašanje prenosa ustnega besedila v grafično obliko, ki je podlaga za obravnavo. Na Slovenskem se smernice za zapisovanje v narečju pojavijo že v drugi polovici 19. stoletja, pri pozivih za zbiranje gradiva (več gl. Ivančič Kutin 2016: 718, 719). Karel Štrekelj se je lotil do tedaj največjega sistematičnega vseslovenskega zbiranja slovstvene folklorne od »pesmi, pravljič, pripovedi, anekdot, pregovorov, rekov do vraž, zagovorov in kletvin«, pri čemer ni izpustil niti »šeg, običajev, narodne medicine, narodnih iger in narodnega prava«. Poziv za zbiranje – *Prošnjo za narodno blago* – je leta 1887 objavil v *Ljubljanskem zvonu*, *Slovanu* in *Slovenskem narodu*; v pozivu je podal navodila za zapisovanje besedil in metapodatkov.

Zapisovalec naj zapiše vse to in samo to, kar se mu pripoveduje ali poje, naj ničesar ne prenareja, prideva ali izpušča, gleda naj dalje, da se kolikor mogoče poslužuje tistih besed in oblik, v katerih se mu kaj pripoveduje; narečju posebne glasove naj zaznamuje s posebnimi znamenji. Pazi naj na naglas in naj zaznamuje vsak zlog, kateri je naglašen, ako sicer ni vaje naglas podrobneje razločevati. Pesmi se naj zapisujejo, kader jih kdo poje; ako je le mogoče, naj se tudi melodija izkuša ujeti [...] (Štrekelj 1887: 629.)

¹ Poleg omenjenih so se v drugi polovici 20. stoletja in v začetku 21. razvijale še mnoge druge folkloristične teorije in metodologije, več o tem gl. Kropelj Telban (2021).

Že Štrekelj je torej videl preko meja teksta in upošteval tudi zunajtekstualne elemente konteksta in teksture. Toda ročni način zapisovanja ni mogel slediti vsemu terenskemu dogajanju, zato so bili zapisi in še bolj objave slovstvene folklore pogosto le blede rekonstrukcija besedne ustvarjalnosti. Šele trajno dokumentiranje folklornega pripovedništva na zvočne magnetofonske posnetke in možnost ponovnega predvajanja je omogočilo dosleden, dobeseden prepis. Poleg besedila samega je posnetek ujel še mnoge druge informacije, pomembne pri pripovedovanju (vsak glas, narečje, dikcijo pripovedovalca, pripombe in intervencije drugih udeležencev, čustvene odzive, kot so smeh, vzkliki itd., na videoposnetku pa še sliko ljudi, prostora). To je pomenilo velik napredek v (eksaktnem) raziskovanju folklornih pripovedi in procesa pripovedovanja, hkrati pa so se pojavila nova vprašanja in dileme zapisa (Ivančič Kutin 2016);² Za znanstveni zapis, ki ohranja kar največ elementov konteksta in teksture, se je uveljavil način t. i. prekodiranja (Stanonik 2004: 211); to praktično v svoji študiji prikaže Barbara Ivančič Kutin (2011).

3 Milko Matičetov kot aktivni član mednarodne folkloristike

Vodilni slovenski folklorist v desetletjih po 2. svetovni vojni, Milko Matičetov (1919–2014), je sledil razvoju vede in je dobro poznal teoretske smernice svojega časa, hkrati pa jih je tudi soustvarjal. Od začetka svojega raziskovalnega dela na meji dveh in več jezikov in kultur se je zavzemal za mednarodno sodelovanje strokovnjakov in bil glavni pobudnik za neformalno združbo raziskovalcev izročila v državah Vzhodnih Alp, ki se je na prvem sestanku leta 1956 v Ljubljani poimenovala Alpes Orientales. Že prej je bil aktiven član društva folkloristov Jugoslavije, sodeloval pa je tudi na ustanovni skupščini International Society for Folk-Narrative Research (ISFNR) v Antwerpnu leta 1952 (Stanonik 2022: 140). ISFNR je z okoli 700 člani iz okoli 80 držav danes najpomembnejše in največje mednarodno združenje raziskovalcev folklornih pripovedi. Strokovni nazor je gradil na lastnih empiričnih izkušnjah, najbolj je zaupal finski folkloristični šoli, katere cilj je bil z zemljepisno-zgodovinsko metodo rekonstruirati prostorsko razširjenost in časovni razvoj ali propad folklornega motiva (Stanonik

² V Ivančič Kutin (2016) gl. tudi o razvoju in smernicah terenskega zapisovanja slovstvene folklore skozi čas ter o razmerjih slovstvene folkloristike do dialektologije in etnologije.

2022: 141). Bil je odličen terenski raziskovalec, torej etnograf v pravem pomenu besede, saj je raziskoval v večini pokrajin slovenskega etničnega ozemlja, največ pa na njegovem obrobju. Ob dokumentiranju pripovedi se je posvetil tudi samim pripovedovalcem in njihovem pripovedovanju. Prvi obsežnejši terenski obisk je opravil še kot študent klasične in moderne filologije na padovanski univerzi leta 1940 v Terski dolini, kjer so tedaj še vsi prebivalci govorili slovensko (tersko) narečje.³

Milko Matičetov je v svojem času še lahko našel številne odlične tradicionalne pripovedovalce, ki so memorirali in pripovedovali izredno veliko različnih pravljič in povedk. V napovedniku TV serije *Pri naših pravljičarjih*, ki jo je pod njegovim vodstvom posnela RTV Ljubljana leta 1967, je ob filmu o Tini Vajtovi mr. zapisal:⁴

Ljudje z dobrim spominom in pripovedno žilico, naravno nadarjeni, čeprav neuki, prevzemajo pravljičice od prejšnjih rodov in jih spet oddajo naprej ustno. Nekaj takih mojstrov besede sem v Pionirju že predstavil pred štirimi leti (1963–64). Vendar takrat še nisem poznal pravljičarke, ki je po obsežnem pripovednem zakladu prekosila vse svoje poklicne tovariše. To je Valentina Pielich, po domače Tina Vajtova s Solbice v Reziji (roj. 1900). (Matičetov 1967.)

3.1 Pripovedovalec kot ključni člen pri prenosu izročila

Matičetov zavrača romantično tezo o *imaginarnem ljudskem duhu* ali *anonymnem narodu*, ki da jima gre zasluga za folklorno besedno izročilo; ne le, da gre za individualne osebe, tudi med njimi samimi so kakovostne razlike. Za Milka Matičetovega je pripovedovalec umetnik, njegovi proizvodi so enkratni (v smislu trajanja – ena izvedba je ena varianta), saj noben pravljičar ne pove istega besedila dvakrat enako. Ob drugem razpoloženju in pred drugimi poslušalci bo isto zgodbo zasukal drugače. Matičetov opominja na razliko med nadarjenim, rojenim pripovedovalcem in priložnostnim; prav tako kaže na razločke med redigiranim in *pristnim ljudskim besedilom*. Le-to ne trpi psihologiziranja, moraliziranja, takšnega ali drugačnega duhovičenja, nepotrebnih mašil, s čimer vse si pomaga prireditelj. »Pravljičarji

³ Podrobneje gl. v Ivančič Kutin idr. (2022: 33).

⁴ Napovednik je bil prvič predvajan na RTV Ljubljana 25. marca 1967 ob 19.20.

iz ljudstva so pač mojstri svoje obrti. Odložimo svoje predsodke in pustimo do besede njim samim, pa še pazljivo jih poslušajmo ...» (Matičeto 1966: 92). Folkloristova naloga je, da išče najugodnejšo priložnost, da si zagotovi pogoje za uspeh – dober zapis. Opozarjal je tudi, da so zapisi pravljič marsikdaj popravljeni glede na ideal, kakršnega so si o njej ustvarili njeni zapisovalci in se odločno upira takim ponaredkom, saj da je motiv res ljudski samo, dokler je ljudska oblika, v kateri se nam predstavlja (Matičeto 1950). »Pravljica (ne vsaka, ampak tista, ki jo je povedal izbran, posebno nadarjen pripovedovalec) nedvomno zasluži, da jo spoznamo nedotaknjeno, stoodstotno pristno, v vsej njeni divji lepoti in neposrednosti« (Matičeto 1965: 54).

3.2 V teren usmerjeno delo: dokumentiranje gradiva

Inštitut za slovensko narodopisje je dobil prvi magnetofon sredi petdesetih let 20. stoletja. Hkrati z možnostmi hitrega pridobivanja in shranjevanja (arhiviranja) gradiva so se pojavili problemi njegove sprotne obravnave (Ivančič Kutin 2016). Skrb, da bi se ohranilo čim več avtentičnih folklornih pripovedi iz ust najboljših pripovedovalcev, je namreč narekovala urgentno terensko delo. Ne le pri nas, pač pa tudi drugod po svetu, je v arhivih obležala velika količina še ne prepisanega in valoriziranega pripovednega gradiva na tonskih posnetkih, ki so jih zbrali folkloristi in etnologi v desetletjih po 2. svetovni vojni.

Vstop na ozemlje Rezije leta 1962 in tamkajšnje odkritje »folklornega eldorada«, kot se je rad sam izrazil, je Matičeto štel za pomembno prelomnico (Matičeto 2010: 17). V tej gorski dolini, kjer se nahaja najbolj oddaljena in vase zaprta slovenska jezikovna manjšina v Italiji, je bilo namreč pripovedovanje folklornih pravljič med ljudmi še vedno izjemno živo in živahno. Že v 60. letih je Matičeto v Reziji na magnetofonske trakove posnel okoli 3000 pripovednih enot pri 67 pripovedovalkah in pripovedovalcih, med katerimi so bili najstarejši rojeni v 80. letih 19. stoletja. Z dokumentiranjem je nadaljeval v 70. letih 20. stoletja, zlasti z najboljšo slovensko pravljičarko, že omenjeno Valentino Pielich, imenovano Tina Vajtova (poročena Negro) iz Solbice/Stolvizza (1900–1984) v Reziji. Z izjemno bogatim repertoarjem

– več kot 400 zgodb,⁵ od katerih je večina pravljic, velja Tina Vajtova tudi za eno najboljših pripovedovalk v Evropi, ki so jih folkloristi »odkrili« med ljudmi (Matičetov 1984).⁶ Matičetov je o njej pisal in poročal na različnih mednarodnih in domačih folklorističnih konferencah – ameriška folkloristka Linda Dégh je Tino Vajtovo omenila v geslu Erzählen, Erzähler v enciklopediji pravljic *Enzyklopädie des Märchens* (Dégh 1984: 328). Matičetov je nameraval o tej pravljíčarki napisati študijo in predstaviti njen pravljíčni repertoar, a je uspel sestaviti le kartotečni seznam njenih pripovedi (gl. op. 5 in 6) in krajši članek ob njeni smrti (Matičetov 1984), nekaj njenih pravljíc je tudi objavil v različnih publikacijah.

Poleg prednostne usmerjenosti v teren se je slovenska (znanstvena) folkloristika soočala tudi s pomanjkanjem kadra: Milko Matičetov je bil tri desetletja edini poklicni raziskovalec pripovednega izročila pri nas, zato sta kabinetno delo⁷ na obsežnih korpusih terenskega gradiva in objavljanje močno zaostajala. Luč sveta so ugledale zgolj posamične enote pripovedi, raztresene po znanstvenih in strokovnih člankih. V samostojni zbirki so izšle le *Rožice iz Rezije* (Matičetov 1972) z rezijanskimi pesmimi in rimami in znamenite *Zverinice iz Rezije* (Matičetov 1973a) z izborom živalskih pravljíc; obe zbirki sta omejeni na eno geografsko območje slovenskega etničnega prostora, Rezijo.

⁵ Matičetov je v evidenco oz. v t. i. katalog pravljíc Tine Vajtove vnesel 404 pripovedne enote (z naslovom in datumom dokumentiranja). Prvi posnetek je nastal 10. 8. 1966, predzadnja, 403. enota v katalogu ima datum 25. 9. 1968. Zadnja 404. enota nima navedenega datuma. Posnetki iz 70. let 20. stoletja v katalogu še niso evidentirani, zato seznam najbrž še ni dokončen. Katalog hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

⁶ V Uvodu v TV serijo *Pri naših pravljíčarjih*, ki so jo snemali leta 1967, Matičetov pravi: »Ta pravljíčarka se uvršča na prva mesta tudi v mednarodnem merilu. Tako smemo sklepati po tujih študijah in zbirkah tekstov iz ust enega samega pravljíčarja. Npr. Čeh Smolka je povedal 55 tekstov, Nemec Gerrits [...] 144 tekstov, Irec (ne navaja imena, op. a.) ima 173 tekstov, naša Rezijanka, Solbičanka pa jih ima 357.« (Matičetov 1967: 13. min posnetka). Do leta 1968 je torej v katalog dodal še 53 enot (gl. opombo 5).

⁷ Neobhodna faza kabinetnega dela je natančno poslušanje in precizno grafično prepisovanje besedila z zvočnih posnetkov; v času Milka Matičetovega je to pomenilo predvajanje na magnetofonu in vzporedno pisanje na roke ali tipkanje s pisalnim strojem. Veliko ustavljanja in intenzivno vrtenje magnetofonskega traku naprej in nazaj bi lahko povzročilo nepopravljivo škodo na posnetku ali ga celo uničilo. Kljub digitaliziranim posnetkom, ki jih danes veliko lažje obdelujemo na računalniku, je grafično prepisovanje zvočnega zapisa še vedno izjemno počasi napredujoče delo, ki ni zgolj »tehnično«, saj od prepisovalca zahteva dobro razumevanje narečja na posnetku ter znanje dialektološkega zapisovanja.

4 Pomen Matičetovega terenskega dela za današnjo slovensko folkloristiko

Terenski posnetki akademika Milka Matičetovega s celotnega slovenskega etničnega prostora dosegajo izjemno kakovost tako po vsebini pripovedi kot tudi posebnostmi ter bogatim, umetniškim pripovednim slogom odličnih pripovedovalcev. Pripovedovanje kot umetnostna zvrst govornega jezika, predvsem narečij je bila v času njegovega dokumentiranja še močno navzoča med ljudmi, še posebej na obrobju in pri manjšinah zunaj državnih meja. Spodnja opažanja, ki jih navaja Matičetov v letu 1948, so v današnjem času nepredstavljiva (tudi glede jezikovne situacije Slovencev v Italiji).

Vsaka vas ima vsaj enega, navadno pa več dobrih pripovedovalcev, moških ali ženskih. V vasi Ter sem leta 1940. čul bajati otroka 10. let Lidia Góbića, ki mi je gladko narekoval štiri »právce« (dve legendi in dve šaljivi pripovedi). V Beneški Sloveniji slovensko ljudstvo sploh nima nobene druge duhovne hrane v materinem jeziku, zato je bakanje edina priložnost za besedno-umetniško izživljanje (za pripovedovalca) in doživljanje (za poslušalce). (Matičetov 1948: 33–34.)

Matičetov je torej z zvočnim dokumentiranjem ohranil neprecenljiv zaklad, ki pa je ostal in še danes ostaja le malo izkoriščen raziskovalni kapital. Dobesedno prepisovanje s tonskih posnetkov narečnih pripovedi je izjemno zamudno opravilo, ki zahteva veliko razpoložljivega časa, koncentracije in nenazadnje kondicije za dolgotrajno sedenje; to je bilo za Matičetovega, ki je prednost dajal terenu, z leti vse težja naloga, po odhodu v pokoj pa so ga zajela nova raziskovalna zanimanja.

Rezijanske pravlјice so edinstvene v več pogledih: v njih je močno izražena globalna vpetost, posledica stika treh velikih jezikovnih skupin in kultur ter ekonomskih migracij, hkrati pa so samonikle zaradi relativne izoliranosti območja: presenetljiva je številčnost motivov oziroma pravlјičnih tipov, ki jih uvrščamo v mednarodni tipni indeks (Aarne in Thompson 1961; Uther 2024),⁸ vendar imajo tudi posebnosti, s katerimi je Matičetov dopolnil mednarodno evidenco motivov (gl. npr. Matičetov 1973b; Matičetov 1992; Matičetov in

⁸ Slovenski tipni indeks, ki ga je pripravila Monika Krojež Telban, obsega živalske pravlјice in basni ter čudežne pravlјice (Krojež Telban 2015; Krojež Telban 2025).

Dapit 2014). Nenavadno številčne, raznolike in v mnogih pogledih posebne so tudi rezijanske živalske pravljice, v katere so vpletene realistične prvine, umeščene so v konkreten prostor z (mikro)toponimi, antroponimi, hišnimi imeni ipd. (Matičetov 1973a). Zaradi specifičnih zgodovinskopolitičnih, socialnih in geografskih dejavnikov (odrezanost od preostalega slovenskega etničnega in jezikovnega prostora ter hkrati lega na stiku slovanskega, romanskega in germanskega jezikovnega prostora) so se v kulturi te doline ohranjale številne interference in arhaični elementi, ki so se skozi čas samosvoje razvijali; hkrati je zaradi (ekonomskih) migracij prebivalcev mogoče opazovati vplive iz oddaljenega evropskega prostora. Preplet omenjenih dejavnikov se kaže v vseh oblikah folklornega ustvarjanja (Dapit 1995: 9, 13).

V času, ki je minil od Matičetovega dokumentiranja Reziji do danes, je pripovedovanje pravljic in povedk med tamkajšnjimi prebivalci zaradi močno spremenjenega načina življenja, rapidnega zmanjšanja prebivalstva ter izginjanja rezijanskega narečja že skoraj izumrlo. Gradivo, ki je stoletja premagovalo jezikovne, socialne, politične in druge bariere, se ohranjalo, (pre)oblikovalo in ustno prenašalo med ljudmi, bi bilo za vedno izgubljeno, če ga Milko Matičetov ne bi prestregel na magnetofonske trakove.

5 Prizadevanja in problemi postopnega objavljanja pripovednega gradiva v terenskih zapisih Milka Matičetovega

Skoraj štiri desetletja po izidu *Rožic iz Rezije* in *Zverinic iz Rezije* (1972 oz. 1973) je šele v letu 2010 izšla naslednja zaokrožena zbirka terenskega gradiva Milka Matičetovega. Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU je v ta namen vzpostavil knjižno zbirko Slovenski pravljicarji, v uredniškem odboru so bili Monika Kropelj Telban, Ingrid Slavec Gradišnik in Milko Matičetov. Prva knjiga je prinesla pripovedi pravljicarja Antona Dremelja – Resnika iz Petrušnje vasi pri Stični, dokumentiranih v terenskih zvezkih in na magnetofonskih trakovih. Gradivo je prepisala Anja Štefan iz težko čitljivih terenskih rokopisov. Branje ročnega zapisa je bil velik zalogaj celo za Matičetovega samega; prav tako je bilo treba natančno, v narečju prepisati gradivo z zvočnih posnetkov. Knjiga *Anton Dremelj – Resnik* (Matičetov in Štefan 2010) je izšla po 10-letnem ukvarjanju (začetek dela sega v leto 2000, gl. Štefan 2010: 30).

Brez sodelovanja Matičetovega, preminul je leta 2014, sta v zbirki Slovenski pravljíčarji izšli še druga in tretja knjiga njegovega terenskega gradiva: *Pripovedno izročilo Slovencev v Porabju* (ur. Kozar Mukič idr. 2017) in *Folklorno gradivo iz Tera – 1940* (ur. Ivančič Kutin idr. 2022). V porabski knjigi so transkripcije narečnega porabskega govora z digitaliziranih magnetofonskih trakov večletno delo porabskega Slovenca Dušana Mukiča ter urejanja Marije Mukič in Monike Kroepej Telban. Načrt za izdajo gradiva, ki ga je nabral med Slovenci v Teru, je Matičetov pripravil že leta 1950: pripovedi, pregovore, zagovore in druge folklorne enote je iz terenskih zvezkov še enkrat »na lepo« prepisal v fonetični narečni transkripciji; vsem besedilom je dodal premišljen poknjižen tipkopis, ki bi omogočal uživanje v branju širšemu krogu slovenskih naslovnikov. Toda takrat do izida ni prišlo, čemur so botrovali zunanji vzroki (gl. v Terseg-lav 1989: 117). Kljub velikemu deležu, ki ga je Matičetov opravil sam, je urednikom, ki so se lotili dokončanja te naloge, ostalo še veliko dela: vse tipkopise (posnetkov takrat še ni bilo) je bilo treba spraviti s papirja v računalnik, s pomočjo raztresenih podatkov v različnih objavah in arhivih raziskati okoliščine, napisati spremne študije. Najzahtevnejši zalogaj je bil prepis ročnega narečnega zapisa pripovedi, saj raba znakov za označevanje glasov in njihove prozodije ni bila povsod dosledna in enotna.

V zbirki Slovenski pravljíčarji je v naslednjih letih predviden izid še nekaj knjig. V celoti so prepisane in deloma urejene pripovedi Petra Jaklja – Smerinjekovega iz Kranjske Gore; pravljíčarja in njegove zgodbe so doslej obravnavale dve magistrski in ena diplomska naloga (gl. Štefan 1999; Bajt 2025; Bajt 2022). Knjiga z Jakljevim gradivom bo izšla kot četrta v zbirki, predvidoma v letu 2026. Iz težko berljivih rokopisnih zvezkov je skoraj v celoti »dešifrirano« in deloma v računalnik prepisano gradivo pripovedovalca Joze Kravanja – Marinčiča iz Trente, oženjenega v Vrsnik v Zgornjem Posočju (gl. Ivančič Kutin 2012). Bliže izidu je izbor rezijanskih pravljíc Tine Vajtove, predvidoma v peti knjigi zbirke. Tina Vajtova velja za najboljšo slovensko pravljíčarko, njene pripovedi pa predstavljajo najpomembnejši in hkrati najobsežnejši korpus pripovednega gradiva na zvočnih posnetkih v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

5.1 Rezijansko pripovedno gradivo

Po aktualni oceni je rezijanskega pripovednega gradiva iz zapuščine Milka Matičetovega okoli 100 ur. Od tega je cca 30 ur zvočnih posnetkov pripovedi Tine Vajtove; velik delež njenega pravljničnega repertoarja je mogoče uvrstiti v globalni tipni indeks pravljic (Aarne in Thompson 1961; dopolnjena izdaja: Uther 2024). Gradivo na magnetofonskih trakovih je varno shranjeno v hlajenem arhivu, toda posnetki še niso bili v celoti digitalizirani, pregledani in vsebinsko popisani. Postopna digitalizacija z 2- in 4-tračnih magnetofonskih trakov se je začela leta 2018 in poteka glede na razpoložljivost finančnih sredstev; toda da bi bilo gradivo uporabno za znanstvenoraziskovalno delo, tj. folkloristične, jezikoslovne, etnološke in druge raziskave (slovenske) kulture, so najprej potrebne dosledne narečne fonetične transkripcije in precizen prevod v knjižno slovenščino. V Reziji sta trenutno (leto 2025) le dve osebi, ki poleg italijanščine odlično obvladata domače rezijansko narečje ter hkrati razumeta in govorita tudi slovenski knjižni jezik; tega sta se že kot odrasla naučila na tečajih slovenščine v Sloveniji. Gospa Luigia Negro se je z vodstvom in po navodilih dialektologov dr. Roberta Dapita, dr. Mateja Šeklija in dr. Johannesesa Steenwijka priučila fonetičnega prepisa in se v svojem prostem času (in volontersko) lotila transkripcij pripovedi Tine Vajtove; od leta 2019 do danes je prepisala okoli 10 ur posnetkov. Brez namenskega projekta, ki bi omogočil sodelovanja in sistematično ukvarjanje s tem gradivom, bo delo torej še naprej le (pre)počasi napredovalo.

6 Sklep

Medtem ko je Matičetov še lahko dokumentiral pripovedovanje tradicionalnih pravljničarjev, jih opazoval od blizu, torej izkustveno, spremljal njihovo retoriko in odzive njihove publike, je danes v razvitem svetu pripovedovanje pravljic skorajda pozabljena veščina. Mesto nekdanjih pravljničarjev so deloma zapolnili poklicni pripovedovalci, z njimi se je besedna umetnost govornega jezika oz. narečja iz zasebnega preselila v javni prostor, s tem pa se je spremenil tudi način pripovedovanja: pripovedovanje je postalo del javne (vnaprej dogovorjene) kulturne ponudbe. Glede na veliko zanimanje za pripovedovalske dogodke je sklepati, da si ljudje še vedno želijo prisluhniti v živo pripovedovani besedi (Ivančič Kutin 2012;

Frlic 2016). Tako je tudi v Reziji, kjer posamezniki ob določenih prilikah pripovedujejo pripovedi iz izročila, ne le v rezijanščini pač pa predvsem v italijanščini, saj mlajša in srednja generacija narečja ne razumeta več.

Kljub prizadevanjem in razmeroma dobrim magnetofonskim zvočnim posnetkom in celo videoposnetkom danes ni mogoče rekonstruirati celotnega performančnega dogodka ter celostno obravnavati vseh treh ravni – teksta, texture in konteksta – na način, kot so ga priporočali folkloristi v 70. in 80. letih 20. stoletja. Približek temu bi bil mogoč le s sodelovanjem raziskovalca, ki je imel možnost doživljanja pripovedovanja z navzočnostjo v živo (gl. Ivančič Kutin 2011). Toda kljub pomanjkljivosti gradivo, ki je (bilo) dokumentirano v času terenskih raziskovanj Milka Matičetovega, nudi potencial za nova znanstvena spoznanja, njegova objava pa k dostopnosti, spoznavanju in ohranjanju slovenske kulturne dediščine v najširšem pomenu.

Zahvala

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa *Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika* (P6-0088), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Literatura

- Aarne, A. in Thompson, S. (1961). *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography* (Second Revision, FF Communications 184). Academia Scientiarum Fennica.
- Bajt, M. (2022). *Tekst, kontekst in tekstura štirih zvočnih posnetkov Milka Matičetovega pri Petru Smerinjekovem in drugih gorenjskih pripovedovalcih* [Diplomska naloga]. Univerza v Ljubljani.
- Bajt, M. (2025). *Repertoar folklornega pripovedovalca Petra Jaklja Smerinjekovega* [Magistrska naloga]. Univerza v Ljubljani.
- Ben-Amos, D. (1971). Towards a Definition of Folklore in Context. *Journal of American Folklore*, 84(331), 3–15. <https://doi.org/10.2307/539729>
- Dapit, R. (1995). *La Slavia Friulana. Lingue e culture: Resia, Torre, Natisone. Bibliografia ragionata*. Kulturno društvo »Ivan Trinko, Zadruga »Lipa«.

- Dégh, L. (1984). Erzählen, Erzähler. V K. Ranke (ur.), *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* 4 (str. 315–342). De Gruyter.
- Dundes, A. (1965). What is Folklore? V. A. Dundes (ur.), *The Study of Folklore*. Prentice Hall.
- Dundes, A. (1980). Texture, text, and context. V A. Dundes (ur.), *Interpreting Folklore* (str. 20–32). Indiana University Press.
- Frlic, Š. (2016). Sodobno pripovedovanje folklornih pripovedi v slovenskem prostoru [Magistrsko delo]. Univerza v Ljubljani.
- Ivančič Kutin, B. (2011). *Živa pripoved v zapisu. Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ivančič Kutin, B. (2012). Pravljicar Joza Kravanja – Marinčič (1876–1969) iz Vrsnika na Bovškem: je kaj ostalo za njim? *Otrok in knjig*, 39(83), 102–115. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-TAYECNPK>
- Ivančič Kutin, B. (2016). Folklorno gradivo in njegov zapis kot stičišče slovstvene folkloristike in dialektologije. Pogled v preteklost in predlogi za prihodnost. *Annales*, 26(4), 715–726. <https://doi.org/10.19233/ASHS.2016.54>
- Ivančič Kutin, B., Mrvič, R. in Kroje Telban, M. (ur.). (2022). *Folklorno gradivo iz Tera – 1940. Terenski zapisi Milka Matičetovega* (Slovenski pravljicarji). ZRC SAZU
- Korom, F. (2024). Malinowski's Formative Contribution to American Folklore Studies. *Svetovi/Worlds*, 2(2), 69–81. <https://doi.org/10.4312/svetovi.2.2.69-81>
- Kozar Mukič, M., Mukič, D. in Kroje Telban, M. (ur.). (2017). *Pripovedno izročilo Slovencev v Porabju* (Slovenski pravljicarji). ZRC SAZU.
- Kroje Telban, M. (2015). *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. ZRC, ZRC SAZU.
- Kroje Telban, M. (2021). *Pripovedno izročilo. Razvoj in raziskovanje*. ZRC, ZRC SAZU.
- Kroje Telban, M. (2025). *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Čudežne pravljice I–II*. ZRC, ZRC SAZU.
- Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in Primitive Languages. V C. K. Ogden in I. A. Richards (ur.), *The Meaning of Meaning* (str. 296–336). Kegan Paul.
- Malinowski, B. (1935). *Coral Gardens and Their Magic: A Study of the Methods of Tilling the Soil and of Agricultural Rites in the Trobrian Islands* (Volume 2: The Language of Magic and Gardening). Allen & Unwin.
- Matičetov M. (1992). Šetandreš. Una variante resiana della fiaba internazionale AT 788. V M. Ferrazzi (ur.), *Studi slavistici offerti a A. Ivanov nel suo 70. Compleanno* (str. 232–241). Istituto di lingue e letteratura dell'Europa Orientale.

- Matičeto, M. (1948). O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev. *Slovenski etnograf*, 1, 9–56.
- Matičeto, M. (1950). Utrinki iz ljudskega pesništva. *Novi svet*, 5, 263–270, 379–384.
- Matičeto, M. (1965). Peto Abano, Racconto resiano del tipo ATh 756 B. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 61(1–2), 32–59.
- Matičeto, M. (1966). Pri treh Boganjčarjih, ki znajo »lagati«. *Slovenski etnograf*, 18–20, 81–114.
- Matičeto, M. (1967, 25. marec). *Rezijanska pravljica* (Napovednik dokumentarnega filma Pri naših pravljicarjih) [Video]. RTV Ljubljana.
- Matičeto, M. (1972). *Rožice iz Režije*. Lipa, Založništvo tržaškega tiska, Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU.
- Matičeto, M. (1973a). *Zverinice iz Režije*. Mladinska knjiga in Založništvo tržaškega tiska.
- Matičeto, M. (1973b). Godovčičaci. Zur Deutung slowenischer Varianten vom Typ AT 480. V H. Gerndt in G. R. Schroubek (ur.), *Dona Ethnologica* (Südosteuropäische Arbeiten 71, str. 309–320, 389). R. Oldenbourg.
- Matičeto, M. (1984). Tina Vajtova (1900–1984) In memoriam. *Traditiones* 13, 187–194.
- Matičeto, M. in Dapit, R. (2014). *Fiabe resiane. Rezijanske pravljice. Pravice po rozajanskin*. ZRC SAZU.
- Matičeto, M. in Štefan, A. (2010). *Anton Dremelj Resnik* (Slovenski pravljicarji). ZRC SAZU.
- Matičeto, M. (2010). Beseda ob splovitvi nove knjižne zbirke. V M. Matičeto in A. Štefan (ur.), *Anton Dremelj Resnik* (Slovenski pravljicarji, str. 11–29). ZRC SAZU.
- Murko, M. (1929). *La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle*. Champion.
- Paredes, A. in Bauman R. (ur.). (1972). *Towards New Perspectives in Folklore*. University of Texas Press.
- Rotar, J. (1975). Socialno – psihološka ozadja nekaterih fenomenov tradicionalne pravljice. *Jezik in slovstvo*, 20(7), 181–190.
- Sokolov, J. M. (1938). *Ruskij folk'lor*. Moskva.
- Stanonik M. (2022). Milko Matičeto (Kopriva na Krasu *1919 – Ljubljana †2014) med znanostjo in umetnostjo. V M. Stanonik in H. Steenwijk (ur.) *Tra ricerca sul campo e studio a tavolino: contributi per i cento anni dalla nascita dell'accademico Milko Matičeto = Med terenom in kabinetom: ob 100. obletnici rojstva akademika Milka Matičetovega*. Cleup sc.

Stanonik, M. (2001). *Teoretični oris slovstvene folklore*. ZRC SAZU.

Stanonik, M. (2004). *Slovstvena folkloristika. Med jezikoslovjem in literarno vedo*. ZRC SAZU.

Štefan, A. (1999). *Folklorno pripovedovanje kot prepletanje izročila in osebne ustvarjalnosti* [Magistrska naloga]. Univerza v Ljubljani.

Štefan, A. (2010). Predgovor. V A. Štefan, *Anton Dremelj – Resnik* (Slovenski pravljničarji, str. 30–31). ZRC SAZU.

Štrekelj, K. (1887). Prošnja za narodno blago. *Ljubljanski zvon*, 7(11), 628–632.

Terseglav, M. (1989). Pogovor z dr. Milkom Matičetovim. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 29(3–4), 133–120.

Uther, H.-J. (2024). *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson I–III* (FF Communications 284–286). The Kalevala Society Foundation.